

Tamara Cvrtnjak, mag. oec.

Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu, Varaždin
E-mail: tamara.cvrtnjak@gmail.com

Doc. dr. sc. Ksenija Vuković

Katedra za gospodarstvo, Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu, Varaždin
E-mail: ksvukovi@foi.hr

Irena Kedmenec, dipl. oec.

Katedra za gospodarstvo, Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu, Varaždin
E-mail: ikedmenec@foi.hr

POTICANJE SAMOSTALNIJEG TRŽIŠNOG NASTUPA: STAVOVI HRVATSKIH POLJOPRIVREDNIKA

UDK / UDC: 338.43:336.566](497.5:4-67EU)

JEL klasifikacija / JEL classification: Q12, Q14, Q18

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 1. veljače 2013. / February 1, 2013

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 10. lipnja 2013. / June 10, 2013

Sažetak

Ispitivanjem individualnih stavova u radu nastoji se utvrditi osjećaju li hrvatski poljoprivrednici egzistencijsku neovisnost spram državne pomoći i jesu li spremni za samostalan nastup na europskom tržištu. S ciljem ispitivanja postavljenih hipoteza, provedeno je empirijsko istraživanje na uzorku od 106 poljoprivrednika na području Varaždinske županije. Nakon utvrđivanja osobnih karakteristika poljoprivrednika, veličine njihove poljoprivredne proizvodnje i veličine primljenih potpora za poljoprivrednu proizvodnju, ispitani su stavovi poljoprivrednika o ukidanju potpora i stavovi o ulasku Republike Hrvatske u Europsku uniju. Rezultati istraživanja pokazuju da osjećaj ovisnosti o državnim potporama ovisi o udjelu potpora u prihodima poljoprivrednih gospodarstava. Poljoprivrednici koji su ovisniji o državnim potporama još uvijek nisu spremni za samostalniji nastup na tržištu. Stavovi o pristupanju Europskoj uniji oslikavaju osjećaj straha koji je posljedica neizvjesne budućnosti

hrvatskih poljoprivrednika. Međutim, ispitanici koji ostvaruju veći prihod od poljoprivredne djelatnosti imaju izraženiju percepciju kompetentnosti za natjecanje na europskom tržištu.

Ključni pojmovi : poljoprivrednici, državne potpore, Europska unija

1. UVOD

U vrijeme dominacije proizvođačkog modela¹ europski poljoprivrednici imali su ulogu promicanja zajedničkog dobra, a za vlastiti društveni doprinos bili su nagrađeni novčanim potporama od strane države (Burton, 2004.). Cjenovne subvencije, tržišne zaštite i ostale regulatorne mjere osiguravale su im siguran dohodak. Iako obilježeni socijalnim vrijednostima poput jednakosti i solidarnosti, takvi poslovni principi poljoprivrednicima su dopustili pasivnost po pitanju tržišne orijentacije, prepoznavanja alternativnih, održivih poslovnih prilika i stvaranja vlastitog konkurentskog prostora. Svojevrсна zapreka snažnije tržišne orijentacije poljoprivrednika bila je i njihova privrženost tradicionalnim ruralnim vrijednostima i načinu života koji se protive poduzetničkim motivima za preuzimanjem ekonomskog rizika (Vesala i Vesala, 2010.; Pyysiäinen, 2011.).

Posljednjih dvadesetak godina pravila poslovanja u poljoprivredi znatno su se izmijenila. Pritisci na tržišnom liberalizacijom poljoprivrednog sektora inicirali su osjetno smanjenje poljoprivrednih potpora, carinskih zaštita i izvoznih subvencija (Mihalj, 1999.). Poljoprivredno tržište postaje međunarodno orijentirano i kompetitivno. Globalizacija, proširenje Europske unije, kontinuirane promjene zahtjeva potrošača, kao i promjene u opskrbnom lancu pred poljoprivrednike postavljaju zahtjeve za razvojem profesionalnih i upravljačkih sposobnosti, vještina inoviranja, prepoznavanja tržišnih prilika i strateških vještina umrežavanja. Visoka razina poljoprivredne proizvodnje više nije jamstvo za stabilan i siguran dohodak. Suvremeni poljoprivrednik prisiljen je oslušivati potrebe kupaca i prilagoditi proizvodnju sukladno promjenama njihovih potreba, a pritom je samostalno odgovoran za svoj poslovni rezultat (De Wolf i Schoorlemmer, 2007.).

Odmak od proizvođačke orijentacije i približavanje neoliberalnoj poljoprivredi sadržan je i u posljednjim reformama poljoprivredne politike Europske unije. U okviru politike podrške poljoprivrednicima Europska unija od 1992. godine postupno ukida izravnu povezanost poljoprivrednih poticaja i fizičke proizvodnje, a 2003. godine uvodi sustav jedinstvenog plaćanja po poljoprivrednom gospodarstvu. Ovaj sustav poljoprivrednicima daje pravo na

¹ Proizvođački model u poljoprivrednom sektoru (engl. *The productivist agricultural regime - PAR*) bio je okosnica europske poljoprivrede nakon Drugog svjetskog rata, a podrazumijeva inzistiranje na kvantitativnoj maksimalizaciji proizvodnje radi postizanja dostatnog stupnja nacionalne sigurnosti u opskrbi hranom. Povećanje poljoprivredne proizvodnje poticalo se pružanjem snažne financijske podrške poljoprivrednicima u obliku zajamčenih cijena poljoprivrednih proizvoda, isplate visokih poljoprivrednih subvencija i ostalih mjera poljoprivredne politike. (Wilson, 2001)

potporu koja je u potpunosti neovisna o njihovim tekućim proizvodnim aktivnostima, omogućujući im da odluke o proizvodnji donose isključivo na temelju razmatranja profitabilnosti i uvjeta na tržištu (Ahner, 2004.).

Nova Zajednička poljoprivredna politika naglasak stavlja na povećanje konkurentnosti poljoprivrednog sektora, promicanje tržišno orijentirane, održive poljoprivrede i jačanje politike ruralnog razvoja (European Commission, 2012.a). U skladu sa spomenutim, primarni postaju ciljevi vezani uz poduzetničko i menadžersko ponašanje poljoprivrednika; promicanje inovacija i obrazovanja poljoprivrednika, diversifikacija aktivnosti, otvaranje novih radnih mjesta i jačanje konkurentnosti ruralnih sredina (Kandžija i Cvečić, 2011.).

Iako su posljednje reforme Zajedničke poljoprivredne politike otvorile put tržišnoj orijentaciji poljoprivrednog sektora, većina europskih poljoprivrednika ne uspijeva ostvariti željene povrate izravno iz tržišta. Čak i prije nastupa gospodarske recesije prihodi poljoprivrednika bili su na razini od svega 50% prosječnih prihoda europskog gospodarstva (Copa-Cogeca, 2012.). U prosjeku dvije trećine prihoda poljoprivrednici stječu u obliku plaćanja u okviru poljoprivredne politike. Međutim, nalazi pokazuju da u ovakvim uvjetima najveću tržišnu uspješnost ostvaruju oni europski poljoprivrednici koji pokazuju elemente poduzetničkog ponašanja želeći zaraditi razumnu dobit na temelju samostalnog tržišnog ostvarivanja svojih proizvoda, u odnosu prema pasivnom ponašanju korisnika državnih potpora. Takvi principi poslovanja uskoro će postati novi izazov, ali i preduvjet preživljavanja za mnoge hrvatske poljoprivrednike.

2. SAMOSTALNIJI TRŽIŠNI NASTUP POLJOPRIVREDNIKA

Skoro članstvo u Europskoj uniji odredit će daljnji poljoprivredni razvoj Republike Hrvatske. U europskim okolnostima poslovni ciljevi dosad tržišno pasivnih poljoprivrednika morali bi biti usmjereni na stvaranje održive konkurentnosti, a odabir primjerene poslovne strategije, proaktivnost i tržišna orijentacija poljoprivrednika te učinkovita zakonodavna regulativa trebali bi postati glavni instrumenti za njihovo postizanje.

U ovom radu tragamo za odgovorom na pitanje jesu li hrvatski poljoprivrednici spremni napustiti uvjerenja prema kojima su politika potpora i otkupne cijene instrumenti tržišne regulacije (Franić, Marinović i Zrakić, 2011.) te percipiraju li nadolazeće tržišne izazove kao potencijalne poslovne prilike. Ispitivanjem individualnih stavova poljoprivrednika istražili smo osjećaju li hrvatski poljoprivrednici egzistencijsku neovisnost spram državne pomoći i jesu li spremni za samostalan nastup na europskom tržištu.

2.1. ULOGA DRŽAVNIH POTPORA U POLJOPRIVREDI

Državne potpore su oblik intervencije kojom država na selektivnoj osnovi dodjeljuje prednost pojedinom gospodarskom sektoru ili privrednom subjektu (European Commission, 2012.b). Najčešći razlozi intervencije putem državnih potpora su „poticanje ekonomske aktivnosti sektora, pružanje usluga koje se ne stvaraju djelovanjem tržišnih mehanizama, osiguranje dostatnog dohotka proizvođača, smanjenje utjecaja prirodnih čimbenika na privredu, usporavanje nazadovanja određenog sektora, djelovanje na druge tržišne neuspjeha, poticanje zapošljavanja te zaštita domaćih poduzeća od inozemne konkurencije“ (Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj, 2001., 7). Prema kriteriju ekonomske učinkovitosti, moguće je razlikovati „loše“ i „dobre“ državne potpore. „Loše“ potpore izazivaju tržišne poremećaje jer predstavljaju nastojanja države da favorizira pojedini sektor, industriju ili poduzeće na račun drugih, dok su „dobre“ potpore usmjerene na uklanjanje tržišnih neuspjeha² čime pridonose povećanju općeg blagostanja (Neil, 1990.). U skladu s legislativom Europske unije, državne potpore smatraju se opravdanim isključivo kada su usmjerene na rješavanje tržišnih neuspjeha, pri čemu je neophodno da država argumentira opravdanost intervencije i dokaže da državne potpore dodijeljene pojedinom sektoru, industriji ili poduzeću pridonose povećanju općeg blagostanja (Kesner-Škreb et al., 2003.).

Zbog neosporive socijalne uloge i gospodarskih specifičnosti poljoprivrede, ovaj sektor zauzima zasebni položaj u sustavu državnih potpora većine zemalja. Njegova socijalna uloga očituje se kroz utjecaj na bogatstvo seoskih područja i očuvanje tradicijskih ruralnih vrednota. Poljoprivreda je specifična i s obzirom na karakteristike poljoprivrednog zemljišta, obilježja proizvodnog procesa i osjetljivosti tržišta poljoprivrednih proizvoda (Grahovac, 2003.). Međutim, prvotna važnost poljoprivrede proizašla je iz njene biološke funkcije i nastojanja svake zemlje da postigne zadovoljavajući stupanj nacionalne sigurnosti u opskrbi hranom. Zato većina europskih zemalja već sredinom devetnaestog stoljeća poljoprivredu počinje tretirati kao sektor u kojem državna intervencija pridonosi povećanju općeg blagostanja (Lindert, 1991.).

Iako je poljoprivreda postala jedan od najjače subvencioniranih sektora, posljednjih tridesetak godina europske zemlje počinju otvarati svoja tržišta, liberalizirati cijene i drastično smanjivati razinu potpore poljoprivrednicima (Valdés, 2000.). Liberalizacija poljoprivrednog tržišta na međunarodnoj razini posebice je bila potaknuta pritiscima Svjetske trgovinske organizacije krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Nakon takozvane Urugvajске runde pregovora o liberalizaciji svjetske trgovine, sve zemlje članice Svjetske trgovinske organizacije, a time i Europska unija, obvezale su se kreirati poljoprivrednu politiku prema načelima koja ne narušavaju slobodne

² Tržišni neuspjesi postoje onda kada se djelovanjem mehanizama slobodnog tržišta ne osigurava postizanje ekonomske učinkovitosti. Oblici tržišnih neuspjeha su negativne eksternalije, asimetričnost informacija, javna dobra te monopoli i oligopoli (Munday, 2000.).

tržišne tokove (Božić et al., 2005.). Nova načela u vođenju poljoprivrednih politika podrazumijevala su postupno ukidanje izvoznih subvencija i uvoznih carina te zamjenu cjenovne podrške nevezanim poljoprivrednim potporama. Urugvajski Sporazum o poljoprivredi (engl. *Agreement on Agriculture*) iz 1994. godine često se označuje kao prekretnica u vođenju poljoprivrednih politika jer je otvorio put k preusmjeravanju na sustav poljoprivrednih potpora koji poljoprivrednike potiče da napuste proizvođački fokus te da svoje proizvodne aktivnosti prilagode tržišnim signalima (Potter i Goodwin, 1998.).

Republika Hrvatska počinje se pripremati za liberalizaciju poljoprivrednog sektora devedesetih godina prošlog stoljeća. Franić (2005.) navodi da se domaća poljoprivredna politika tada našla između konfliktnih nastojanja usmjerenih na slabljenje državne intervencije u poljoprivrednom sektoru sukladno zahtjevima svjetskog tržišta te zaštitu poljoprivrednika koji zbog skromnih dohodaka trpe nizak životni standard. Zahtjevi za postupnim smanjenjem razine carinske zaštite u okviru pregovora za članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji izazvali su strah da će domaće tržište preplaviti jeftiniji, uvozni poljoprivredni proizvodi. Visoke cijene poljoprivrednih proizvoda ponajviše uzrokovane visokim cijenama proizvodnih inputa, činile su domaću poljoprivredu nekonkurentnom. Pitanje hoće li hrvatska poljoprivreda prihvatiti izazove liberalizacije ostalo je i dalje otvoreno. Postalo je jasno da je rascjepkana, neorganizirana i neučinkovita poljoprivreda jedna od glavnih prepreka uključivanja u europske integracije (Mihalj, 1999.).

Rješenje za probleme poljoprivrednog sektora Republika Hrvatska pronalazi u brojnim reformama svoje poljoprivredne politike. Zadatak reformi bio je usmjeren na postupno uklanjanje neprimjerene uloge poljoprivredne politike koja je zbog miješanja socijalnih i ekonomskih ciljeva bila temeljna prepreka jačanju konkurentnosti i prilagodbi tržišnom sustavu. Nositelji poljoprivredne politike postupno postaju svjesni da ukupni ruralni razvitak ovisi o učinkovitosti niza mjera, ne samo iz sustava financiranja i kreditiranja poljoprivrede, već i onih koje se odnose na osiguranje institucionalne i zakonske podrške te ulaganja u obrazovanje i istraživanja u poljoprivredi (Franić et al., 2002.).

U svjetlu prilagodbe ciljevima Zajedničke poljoprivredne politike, Republika Hrvatska spomenutim reformama osjetno mijenja sustav državnih potpora u poljoprivredi. Godine 2002. postojeći model poticanja proizvodnje dopunjen je s tri nova modela: model potpore dohotku, model potpore kapitalnim ulaganjima i model ruralnog razvitka³. Osnovna svrha reforme bila je

³ Model poticanja proizvodnje imao je za cilj osigurati profitabilnost komercijalnih poljoprivrednih gospodarstava. Model potpore kapitalnim ulaganjima uveden je radi unapređenja uvjeta poljoprivredne proizvodnje povećanjem produktivnosti i konkurentnosti komercijalnih poljoprivrednih gospodarstava. Ovim modelom predviđeno je sufinanciranje ulaganja vlasnika komercijalnih gospodarstava. Model ruralnog razvitka imao je za cilj osigurati održivi razvoj seoskih sredina, a obuhvaćao je programe za razvitak seoskih prostora, sufinanciranje marketinške pripreme proizvoda te očuvanje izvornih i zaštićenih pasmina. Model potpore dohotku uveden je radi pomoći starijim poljoprivrednicima u osiguranju primjerenog životnog standarda uz pretpostavku njihovog

preraspodijeliti sredstva poljoprivrednog proračuna između tržišnih mjera zaštite poljoprivrednika i strukturnih potpora usmjerenih na ruralni razvoj (Franić, 2005.). Sustav poljoprivrednih potpora ponovno podliježe reformi 2009. godine. Novim Zakonom o državnoj potpori poljoprivredi i ruralnom razvoju proizvodno vezana izravna plaćanja u biljnoj proizvodnji zamijenjena su nevezanim osnovnim plaćanjem po poljoprivrednoj površini. Ovom reformom postignut je dosad najznačajniji iskorak u približavanju k sustavu izravnih plaćanja Europske unije i pripremi za korištenje europskog sustava jedinstvenog plaćanja po poljoprivrednom gospodarstvu (Ministarstvo poljoprivrede, 2010.). Drugim riječima, hrvatskim poljoprivrednicima je po prvi put otvorena mogućnost da odluke o vrsti i količini proizvodnji ne donose pod utjecajem mjera državne intervencije, nego temeljem analize vlastite profitabilnosti i uvjeta na tržištu.

Iako se ciljevi poljoprivrednih politika već dvadesetak godina usklađuju s nastojanjima vezanim uz liberalizaciju poljoprivrednog sektora, empirijski nalazi pokazuju da ograničavanje protekcionizma u korist tržišnih sila još uvijek nailazi na jak otpor od strane europskih poljoprivrednika. Wilkin (1999.) istražuje stavove ruralne populacije o poljskoj poljoprivrednoj politici u kontekstu pristupanja Poljske Europskoj uniji te zaključuje da poljski poljoprivrednici primjerenim ekonomskim modelom smatraju model u kojem država u potpunosti regulira cijene poljoprivrednih proizvoda. Protivljenje tržišnoj orijentaciji posebice je naglašeno kod konvencionalnih poljoprivrednika starije dobi i nižih razina obrazovanja koji se u uvjetima liberalizacije osjećaju bespomoćno i napušteno od strane države, a tržište percipiraju kao neprijateljsku snagu. Ispitivanjem stavova poljoprivrednika o reformama Zajedničke poljoprivredne politike u pet zemalja članica Europske unije, Brady et al. (2011.) zaključuju da su europski poljoprivrednici zadržali protekcionistička razmišljanja smatrajući da bez državne zaštite ne mogu opstati na konkurentnom tržištu. Prema njihovim nalazima, najžešće protivljenje ublažavanju državnog protekcionizma zastupljeno je među poljoprivrednicima iz zemalja novih članica Europske unije.

Gorton et al. (2008.) i Santos et al. (2010.) utvrđuju da se većina europskih poljoprivrednika snažno protivi politici liberalizacije prvenstveno zbog straha od smanjenja ili gubitka poljoprivrednih potpora. Državne potpore poljoprivrednici smatraju preduvjetom profitabilnog poslovanja te odbacuju alternativne poslovne strategije poput diversifikacije, percipirajući je kao trend povezan s liberalizacijom poljoprivrednog sektora. Ispitivanjem stavova i namjera makedonskih poljoprivrednika u kontekstu integracije Europskoj uniji, do sličnih zaključaka dolaze Kotevska et al. (2012.). Iako makedonski poljoprivrednici

postupnog napuštanja poljoprivredne proizvodnje. Ovaj model je predstavljao socijalni instrument osiguranja dohotka za vlasnike malih nekomercijalnih gospodarstava (Ministarstvo poljoprivrede, 2002., Zakon o državnoj potpori u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu, „NN“ 087/2002). Novim zakonom iz 2009. godine ukida se podjela državnih potpora na četiri temeljna modela te se uvode samo dva oblika državnih potpora; izravna plaćanja i potpore za mjere ruralnog razvoja. Potpore dohotku i poticanje kapitalnih ulaganja ostaju sastavni elementi sustava državnih potpora, ali se tretiraju kao potpore u sklopu mjera ruralnog razvoja. (Ministarstvo poljoprivrede, 2009.b, Zakon o državnoj potpori poljoprivredi i ruralnom razvoju, „NN“ 083/2009)

nakon pristupanja Makedonije Europskoj uniji očekuju znatno veće tržišne prilike, smatraju da se njihova egzistencija u novom konkurentskom okruženju može osigurati samo putem snažne financijske podrške od strane države.

Istraživanja koja se bave ispitivanjem percepcija hrvatskih poljoprivrednika o važnosti državne intervencije u poljoprivredi pokazuju da se stavovi hrvatskih poljoprivrednika ne razlikuju od stavova poljoprivrednika iz zemalja novih članica Europske unije. Istraživanjem mišljenja proizvođača šećerne repe o ulozi državne potpore u poljoprivredi, Andabak et al. (2010.) zaključuju da državni poticaji čine znatan udio dohodaka poljoprivrednih gospodarstava. Posljedično, među ispitanicima je zastupljen snažan osjećaj egzistencijske ovisnosti o državnoj pomoći. Štoviše, državne poticaje ispitanici još uvijek shvaćaju kao socijalnu kategoriju koja određuje većinu njihovih odluka o proizvodnji. Do sličnih zaključaka dolaze Möllers et al. (2008.) koji utvrđuju da većina poljoprivrednika isplatu državnih potpora smatra preduvjetom za nastavak bavljenja poljoprivredom nakon pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji.

S obzirom na rezultate prethodnih studija, može se očekivati da je među našim ispitanicima još uvijek zastupljen snažan osjećaj ovisnosti o državnoj intervenciji te da državne potpore shvaćaju kao jedan od najvažnijih instrumenata osiguranja njihove konkurentnosti na europskom tržištu. Temeljem toga možemo pretpostaviti da veličina potpore utječe na odluku poljoprivrednika o nastavku poslovanja u slučaju ukidanja potpora što ćemo ispitati u prvoj hipotezi:

H1: Udio potpora u prihodima obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva veći je kod poljoprivrednika koji bi se pri ukidanju potpora prestali baviti poljoprivrednom djelatnošću.

2.2. STAVOVI POLJOPRIVREDNIKA O ULASKU HRVATSKE U EUROPSKU UNIJU

Posljednjih desetak godina Republika Hrvatska prilagođava domaći zakonodavni okvir te administrativnu i tehničku infrastrukturu temeljnim ciljevima Zajedničke poljoprivredne politike (Ministarstvo poljoprivrede, 2009.a). Iako je poljoprivreda bila jedno od najosjetljivijih područja prilagodbe, 2011. godine na Međuvladinoj konferenciji u Bruxellesu Republika Hrvatska je zatvorila pretpristupno poglavlje „Poljoprivreda i ruralni razvitak“ čime je ostvaren korak bliže ulasku hrvatskih poljoprivrednika na zahtjevno europsko tržište (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2012.).

Zahvaljujući osjetno većim ulaganjima u poljoprivredu i ruralni razvoj, nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju očekuje se unapređenje hrvatske agrarne strukture što bi moglo rezultirati povećanjem konkurentnosti domaćih poljoprivrednika. Nadalje, iskorištavanje europskih programa ruralnog razvoja trebalo bi pridonijeti rastu dohodaka od nepoljoprivrednih aktivnosti na poljoprivrednim područjima. Pozitivni učinci pristupanja očekuju se i zbog uvođenja sustava jedinstvenog plaćanja po poljoprivrednom gospodarstvu koji će

potaknuti diversifikaciju proizvodnje i racionalizaciju tržišta, a mogućnost nabave proizvodnih inputa po najpovoljnijim cijenama pozitivno će utjecati na smanjenje troškova poljoprivredne proizvodnje (Tišma et al., 2012.).

Pozitivni aspekti integracije Europskoj uniji prepoznati su i od strane hrvatskih poljoprivrednika. Ispitivanja percepcija hrvatskih poljoprivrednika o njihovoj budućnosti na europskom tržištu pokazuju da većina poljoprivrednika pristupanje Europskoj uniji vidi kao priliku za urednije poslovanje, primjereniji odnos države prema poljoprivrednicima, iskorištavanje prednosti otvorenog tržišta i unapređenje poslovnih mogućnosti za velika poljoprivredna gospodarstva i mlađe poljoprivrednike (Möllers et al., 2008.; Franić et al., 2009.). Novije istraživanje pokazuje da domaći poljoprivrednici nakon integracije Europskoj uniji također očekuju pozitivne pomake u vidu širenja ekološke proizvodnje, povećanja poljoprivrednih površina te unapređenja produktivnosti, tržišnosti i kvalitete proizvoda (Franić, Mikuš i Andabak, 2011.).

Usprkos višestrukim reformama poljoprivredne politike i očekivanim pozitivnim posljedicama pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji, mnogi analitičari zaključuju da suvremena hrvatska poljoprivreda još uvijek nije spremna na europske izazove. U mnogim područjima poput proizvodne i zemljišne strukture, standarda kvalitete, kapitala usmjerenog na poljoprivredni sektor, proizvođačkog marketinga te ulaganja u obrazovanje i usavršavanje poljoprivrednika, Republika Hrvatska zaostaje što će uvelike otežati ravnopravno konkuriranje na europskom poljoprivrednom tržištu (Haynes, 2004.). Hrvatsku poljoprivredu još uvijek karakteriziraju nekonkurentna i usitnjena gospodarstva s visokim troškovima proizvodnje i slabim tržišnim ostvarivanjem proizvoda (Bilić, 2005.). Primjerice, 2006. godine ukupni dohodak poljoprivrednih kućanstava u Hrvatskoj iznosio je 16.500 eura što je svega oko 60% ukupnog dohotka poljoprivrednih kućanstava u susjednoj Sloveniji (Möllers et al., 2009.). Stanje u hrvatskoj poljoprivredi dodatno pogoršava prekomjerni vanjskotrgovinski deficit te činjenica da se domaći poljoprivredni proizvodi kontinuirano nalaze u izuzetno neravnopravnom položaju u odnosu prema uvoznim proizvodima (Mihalj, 1999.).

Uz postojeće probleme domaće poljoprivrede, razloge za pesimizam poljoprivrednika opravdavaju procjene ekonomskih učinaka Zajedničke poljoprivredne politike na hrvatsku poljoprivrednu proizvodnju. Prema predviđanjima, hrvatski poljoprivrednici će u prvim godinama nakon pristupanja Europskoj uniji primati niže izravne potpore u odnosu prema današnjoj razini zaštite što bi se moglo odraziti na pad ukupne i dodane vrijednosti poljoprivredne proizvodnje (Švaljek et al., 2007.). Potencijalne poteškoće u prilagodbi na europske uvjete poslovanja dijelom bi mogle biti posljedica pasivnosti samih poljoprivrednika, odnosno njihove skromne motivacije za obrazovanje i usavršavanje, slabe poduzetničke i menadžerske inicijative, nepovjerenosti prema profesionalnom udruživanju te indiferentnog stava po pitanju očuvanja okoliša i održavanja ruralnog krajolika (Franić et al., 2007.; Žutinić i Dekanić, 2010.).

Dosadašnja istraživanja o stavovima hrvatskih poljoprivrednika vezanim za pristupanje Europskoj uniji zaključuju da sami poljoprivrednici uočavaju više nedostataka nego prednosti skore integracije. Osjećaji straha i nesigurnosti hrvatskih poljoprivrednika ponajviše su izazvani zabrinutošću zbog mogućih poteškoća prilikom prilagodbe poljoprivrednih aktivnosti europskom regulatornom okviru te bojazni da će otvaranje tržišta ugroziti njihovu konkurentnost i uzrokovati propast malih poljoprivrednih gospodarstava. Hrvatski poljoprivrednici također smatraju da bi poslovanje pod režimom Zajedničke poljoprivredne politike moglo ugroziti njihovu tradiciju i rezultirati smanjenim priljevom novčanih poticaja (Möllers et al., 2008.; Franić et al., 2009.). Međutim, strah od nekonkurentnosti na europskom tržištu hrvatskim poljoprivrednicima nije dostatna motivacija za podnošenje prijave za projekte koji se financiraju iz Instrumenta prepristupne pomoći (IPA) (Möllers et al., 2008.). Pasivnost poljoprivrednika po pitanju iskorištavanja sredstava iz europskih fondova može imati ozbiljne posljedice za konkurentnost hrvatske poljoprivrede s obzirom da o uspješnosti korištenja prepristupnih fondova ovisi sposobnost Republike Hrvatske da održi postojeću razinu vrijednosti poljoprivredne proizvodnje u prvim godinama nakon pristupanja Europskoj uniji (Švaljek et al., 2007.).

Na temelju pregleda literature opravdano je pretpostaviti da među našim ispitanicima postoji zabrinutost glede pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji. Ipak, smatramo da treba ispitati razlikovne karakteristike poljoprivrednika koje utječu na percepciju Europske unije kao prilike ili kao prijetnje. Prema Kotevska et al. (2012.) negativne stavove o Europskoj uniji imaju poljoprivrednici s najnižom razinom obrazovanja. Istraživanje o poduzetničkom identitetu poljoprivrednika (Cvrtnjak et al., 2012.) pokazalo je da mlađi, obrazovaniji poljoprivrednici u većoj mjeri pokazuju sklonost usvajanju poduzetničkog identiteta pa želimo ispitati jesu li te odrednice od razlikovnog utjecaja i kod stavova poljoprivrednika prema ulasku u Europsku uniju. S obzirom da Europska unija podrazumijeva veće tržište, ali i snažniju konkurenciju, smatramo da bi poljoprivrednici s većom poljoprivrednom proizvodnjom vidjeli u europskom tržištu priliku. Kako bismo identificirali razlikovne karakteristike poljoprivrednika s obzirom na njihove stavove prema Europskoj uniji, ispitat ćemo sljedeću hipotezu:

H2: Poljoprivrednici koji ulazak u Europsku uniju vide kao priliku su mlađi, obrazovaniji te ostvaruju veći prihod od poljoprivredne djelatnosti u odnosu na poljoprivrednike koji ulazak u Europsku uniju doživljavaju kao prijetnju.

3. KARAKTERISTIKE UZORKA I METODOLOGIJA

Za ispitivanje postavljenih hipoteza oblikovan je uzorak iz populacije poljoprivrednika Varaždinske županije. Prema podacima Ministarstva poljoprivrede (Vresk, 2011.), 2009. godine u Varaždinskoj županiji je djelovalo

10.300 poljoprivrednika pri čemu se više od 98% odnosi na obiteljska poljoprivredna gospodarstva (komercijalna i nekomercijalna), a preostalih 2% na obrte i trgovačka društva registrirana za obavljanje poljoprivredne proizvodnje.

S obzirom na to da podaci iz Upisnika poljoprivrednih gospodarstva Republike Hrvatske nisu javno dostupni, nismo imali pristup popisu svih poljoprivrednika Varaždinske županije i njihovim osobnim podacima ili podacima o njihovoj poljoprivrednoj djelatnosti. Zato smo slučajnim odabirom odredili 3 grada i 13 općina Varaždinske županije u kojima smo proveli anketiranje (od ukupno 6 gradova i 22 općine Varaždinske županije). Izabrani gradovi i općine obuhvaćaju ukupno 147 naselja. Ta smo naselja razvrstali abecednim redom i pridružili im brojeve. Generatorom slučajnih brojeva odredili smo 46 naselja u kojima je provedena anketa. Anketari su u naseljima kontaktirali svako dvadeseto kućanstvo prema kućnom broju. Pritom treba naglasiti da se sva kontaktirana kućanstva ne bave poljoprivredom pa smo takvim postupkom identificirali 185 kućanstava koja se bave poljoprivrednom aktivnošću. Od njih je 106 osoba pristalo na ispunjavanje ankete te veličina uzorka za analizu rezultata odgovara broju ispitanika i iznosi 106.

Anketnim upitnikom prikupili smo podatke o osobnim karakteristikama poljoprivrednika (dob, spol, stručna sprema), veličini poljoprivredne proizvodnje koja je mjerena godišnjim prihodom ostvarenim poljoprivrednom proizvodnjom i veličini potpora za poljoprivrednu proizvodnju. Također smo ispitali stavove poljoprivrednika o ukidanju potpora te stavove o ulasku u Europsku uniju. Za vrednovanje izjava koristili smo Likertovu skalu koja je ordinalna, ali je uobičajeno da se tako prikupljeni podaci analiziraju kao da su prikupljeni na intervalnoj skali (Kurnoga Živadinović, 2004.).

Za ispitivanje postavljenih hipoteza korišteni su test o razlici aritmetičkih sredina uzoraka, korelacijska analiza te analiza varijance koja je upotrijebljena radi utvrđivanja postojanja signifikantnih razlika između različitih grupa poljoprivrednika u njihovim stavovima prema Europskoj uniji.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Poljoprivrednike smo pitali bi li se u slučaju ukidanja potpora prestali baviti poljoprivrednom djelatnošću. Također smo prikupili podatke o prihodima njihovih poljoprivrednih gospodarstava i veličini potpora koju su primili za svoju poljoprivrednu djelatnost. Proveden je test razlike aritmetičkih sredina uzoraka u kojem smo ispitali razlikuje li se udio potpora u prihodima obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava između poljoprivrednika koji bi se prestali baviti poljoprivrednom djelatnošću i onih koji bi se nastavili baviti poljoprivredom u slučaju ukidanja državnih potpora. Uz razinu signifikantnosti 0,05 ($p=0,016$) pokazali smo da je udio potpore u prihodima poljoprivrednika koji bi se u slučaju ukidanja potpora prestali baviti poljoprivredom veći (8,1%), nego kod onih koji

bi se nastavili baviti poljoprivrednom proizvodnjom (4,5%). Poljoprivrednici koji su ovisniji o državnim potporama nisu spremni za samostalniji nastup na tržištu.

Da bismo ispitali karakteristike poljoprivrednika ovisno o njihovom stavu prema ulasku u Europsku uniju, prikupili smo podatke o njihovoj starosti, stručnoj spremi te veličini prihoda poljoprivrednog gospodarstva. Ispitanici su na Likertovoj skali trebali vrednovati sljedeću izjavu (od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem): „Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju za mene kao poljoprivrednika nosi više prednosti nego nedostataka.“

Analizirali smo postoji li povezanost između starosti poljoprivrednika i njihova stava prema ulasku u Europsku uniju koristeći analizu varijance. Vrijednosti na Likertovoj skali snažno su grupirane oko vrijednosti 3 – niti se slažem, niti se ne slažem za sve promatrane starosne skupine (18 – 35 godina, 2,79; 36 – 55 godina, 2,67; 56 – 75 godina, 2,95) te nema statistički značajne razlike između različitih starosnih skupina. U prosjeku svi poljoprivrednici iskazuju neslaganje s tvrdnjom da im Europska unija donosi više prednosti nego nedostataka (2,75).

Kako bismo ispitali stavove o ulasku u Europsku uniju s obzirom na stručnu spremu ispitanika, provedena je analiza varijance. Ispitanici s visokom stručnom spremom u prosjeku se slažu s tvrdnjom da im Europska unija nosi više prednosti nego nedostataka (3,125) dok se ispitanici srednje (2,672) i niže stručne spreme (2,714) u prosjeku ne slažu s tom tvrdnjom. Međutim, razlika nije statistički značajna. Vidimo da se ispitanici bez obzira na stručnu spremu grupiraju oko vrijednosti 3 – niti se slažem, niti se ne slažem.

Korelacijska analiza između veličine prihoda obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva i vrednovanja spomenute izjave pokazala je da postoji statistički signifikantna (na razini signifikantnosti 0,05, $p=0,01$) pozitivna korelacija uz Pearsonov koeficijent korelacije 0,250. Poljoprivrednici s većom poljoprivrednom proizvodnjom spremniji su gledati na Europsku uniju kao na priliku.

4. RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Hipoteza H1 je potvrđena što upozorava na nedostatnu samostalnost i nespremnost dijela poljoprivrednika da se izlože nemilosti tržišta. No isto tako neke posebno izdvojene izjave ispitanika koji ne bi odustali od poljoprivredne proizvodnje ako bi se ukinule potpore („Potpore poljoprivrednicima uopće nisu potrebne, ono što je najpotrebnije je primjeren odnos cijena inputa i outputa u poljoprivrednoj proizvodnji.“; „Smatram da se država ne bi trebala uplitati u poljoprivredu. Poticaji u poljoprivredi više nisu potrebni jer guše poduzetništvo i bolje je prepustiti poljoprivrednu djelatnost tržištu.“) pokazuju da je dio poljoprivrednika svjestan da nove prilike traže tržišnu osviještenost poljoprivrednika.

Neizvjesnost i stanovita neugoda zbog prevelike izloženosti i ranjivosti vjerojatno je razlog da je hipoteza H2 djelomice potvrđena. Bez obzira na dob ispitanika, zastupljeno je prosječno neslaganje s tvrdnjom da im Europska unija donosi više prednosti nego nedostataka. Isto tako, bez obzira na stupanj obrazovanja neodlučni su odrediti se o stavu prema ulasku u Europsku uniju. Međutim, poljoprivrednici s većom poljoprivrednom proizvodnjom spremniji su gledati na Europsku uniju kao na priliku što vjerojatno implicira da imaju izraženiju percepciju kompetentnosti za tržišno natjecanje. Izdvojeni stavovi pojedinih ispitanika variraju od pozitivno intoniranih poput: „Iako su prilagodbe teške, nadam se da će se uvesti više reda u nacionalnoj poljoprivredi nakon ulaska u EU.“; „Neće biti ništa lakše nakon ulaska u EU, no smatram da se otvaraju veće mogućnosti za ulazak mojih proizvoda na europska tržišta.“; „Nadam se da će ulazak u EU osigurati mnogo lakši proboj na strana tržišta.“, do negativnih poput: „Ulaskom RH u EU konkurencija će nas istisnuti iz tržišta. Poznata su mi negativna iskustva iz susjedne Slovenije.“; „U poljoprivredi nema mjesta za opstanak malih poljoprivrednih gospodarstava, posebice nakon ulaska u EU“. Rezultati istraživanja upućuju na zaključak da prevladava percepcija neizvjesnosti populacije poljoprivrednika vezano uz ulazak u Europsku uniju.

Ograničenja i daljnje preporuke za istraživanja

Ograničenje istraživanja jest provođenje ankete na prostoru Varaždinske županije što znači da se dobiveni rezultati ne mogu poopćiti na populaciju hrvatskih poljoprivrednika. Upravo bi zbog toga u daljnjem istraživanju zbog mogućnosti usporedbe bilo potrebno ispitati stavove poljoprivrednika u drugim hrvatskim županijama.

LITERATURA

- Ahner, D. (2004) „CAP Reform and EU Enlargement. The future of European Agricultural Policy“. European Commission, Sofia : DG Agriculture.
- Andabak, A., Mikuš, O., Franić, R. (2010) „Koristi od potpora u sektoru proizvodnje šećerne repe“. 45th Croatian and 5th international symposium on agriculture, Zbornik radova - Proceedings (Ur. Marić S., Lončarić Z.). Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Bilić, S. (2005) „Izazovi ulaska u EU za hrvatsku poljoprivredu : očekivani status seljaka, zadruga i poljoprivrednih poduzeća“. *Sociologija sela*, (45), 1 :109-127.
- Božić, M., Gelo, R., Sever-Koren, A. (2005) „Hrvatska poljoprivreda i Europska unija : kojim putem naprijed?“ *Sociologija sela*, (43) : 167/1 : 129-151.
- Brady, M., Ekman, S., Rabinowicz, E. (2011) „The impact of decoupling and modulation in the European Union : A sectoral and farm level assessment“, u *Disaggregated Impacts of CAP Reforms : Proceedings of an OECD Workshop*. Paris : OECD, 15-33.
- Burton, R.J.F. (2004) „Seeing through the ‘Good Farmer’s’ eyes: Towards developing an understanding of the social symbolic value of ‘Productivist’ behaviour“. *Sociologia Ruralis*, (44), 2 : 195-215.

Copa-Cogeca (2012) The Future of the CAP after 2013. The united voice of farmers and their co-operatives in the European Union. Dostupno na : http://www.copacogeca.be/img/user/file/PAC_BROCHURE/7400%20VERSION%20E.pdf [19.12.2012.]

Cvrtnjak, T., Vuković, K., Kedmenec, I. (2012) „Poduzetnički identitet hrvatskih poljoprivrednika“, *Ekonomski pregled*, (63), 7-8 : 397-423.

De Wolf, P., Schoorlemmer, H. (Ur.) (2007) „Exploring the Significance of Entrepreneurship in Agriculture“. Switzerland : Research Institute of Organic Agriculture FiBL, ISBN 9783037360088.

European Commission (2012a) History of the CAP, The 2003 reform. Dostupno na : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/2003-reform/index_en.htm [19.12.2012.]

European Commission (2012b) Competition, State Aid control. Dostupno na : http://ec.europa.eu/competition/state_aid/overview/index_en.html [06.01.2013.]

Franić, R., Žimbrek, T., Grgić, Z. (2002) „Agrarna politika u Republici Hrvatskoj na putu od poljoprivrednoga do održivoga ruralnog razvitka“. *Društvena istraživanja*, (12), 6 : 1027-1049.

Franić, R. (2005) „Subvencije u hrvatskoj poljoprivredi i prilagodba EU“. Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: *Journal of Economics and Business*, (23), 1 : 133-150.

Franić, R., Bokan, N., Kumrić, O. (2007) „U očekivanju SAPARD-a: Rješenja EU-a nasuprot domaćim očekivanjima“. *Društvena istraživanja : Journal for General Social Issues*, (16), 4-5 : 701-724.

Franić, R., Kumrić, O., Hadelan, L. (2009) „Utjecaj pridruživanja Europskoj uniji na strateške planove obiteljskih poljoprivrednih gospodarstva“. *Agronomski glasnik*, 2 : 161-176.

Franić, R., Marinović, M., Zrakić M. (2011) „Utjecaj državnih potpora na vrijednost i samodostatnost poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj“. *Agronomski glasnik*, (73), 4-5 : 227-244.

Franić, R., Mikuš, O., Andabak, A. (2011) „Optimistički pogled na ulazak u EU: poljoprivrednicima može biti bolje“. 46th Croatian and 6th International Symposium on Agriculture : proceedings (Ur. Pospišil, M.). Zagreb : Agronomski fakultet, 3-10.

Gorton M., Douarin E., Davidova S., Latruffe L. (2008) „Attitudes to Agricultural Policy and Farming Futures in the Context of the 2003 CAP Reform: A comparison of farmers in selected established and new Member States“. *Journal of Rural Studies*, (24), 3 : 322-336.

Grahovac, P. (2003) „Novčane naknade i novčani poticaji u hrvatskoj poljoprivredi“. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, (1), 1 : 19-89.

Haynes, J. (2004) „Utjecaj Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) na hrvatsku poljoprivredu“. EU CARDS Programme for Croatia. UK : Agrisystems.

Kandžija, V., Cvečić, I. (2011) *Ekonomika i politika Europske unije*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Kesner-Škreb, M., Pleše, I., Mikić, M. (2003) „Državne potpore poduzećima u Hrvatskoj 2001. godine“. *Financijska teorija i praksa*, (27), 3 : 287-330.

Kotevska, A., Martinovska-Stojcheska, A., Öhlmér, B., Dimitrievski, D. (2012) „Attitudes of Macedonian farmers towards EU accession“. Skopje : 132nd Seminar of the EAAE (European Association of Agricultural Economists).

Kurnoga Živadinović, N. (2004) „Utvrđivanje osnovnih karakteristika proizvoda primjenom faktorske analize“, *Ekonomski pregled*, (55), 11-12: 952-966.

Lindert, P. H. (1991) „Historical Patterns of Agricultural Policy“, u : *Agriculture and the State: Growth, Employment, and Poverty in Developing Countries* (Ur. Timmer C. P.), Ithaca: Cornell University Press, 29-83.

Mihalj, P. (1999) „Što hrvatskoj poljoprivredi donosi članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji“. *Politička misao*, (36), 1 : 101-112.

Ministarstvo poljoprivrede (2002) Zakon o državnoj potpori u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu („NN“ 087/2002). Dostupno na: http://www.mps.hr/UserDocsImages/zakoni/zakon_o_drzavnoj_potpori_u_poljoprivredi_ribarstvu_i_sumarstvu_u.pdf [11.01.2013.]

Ministarstvo poljoprivrede (2009a) „Hrvatska poljoprivreda“. Zagreb. Dostupno na : <http://www.aprrr.hr/Download.ashx?FileID=1d7fc694-90df-4a0f-9b0f-69003e5d44da> [09.01.2013.]

Ministarstvo poljoprivrede (2009b) Zakon o državnoj potpori poljoprivredi i ruralnom razvoju („NN“ 83/2009). Dostupno na : <http://www.mps.hr/default.aspx?id=6366> [31.01.2013.]

Ministarstvo poljoprivrede (2010) „Reforma sustava poljoprivredne potpore u hrvatskoj u razdoblju 2010-2013“. Konceptualni okvir za poljoprivrednu politiku u pretpristupnom razdoblju. Dostupno na: <http://www.mps.hr/UserDocsImages/strategije/Reforma%20sustava%20poljoprivredne%20politike%20u%20RH%20u%20razdoblju%202010-2013.pdf> [31.01.2013.]

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova (2012) Pregovori o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji. Dostupno na : <http://www.eu-pregovori.hr/Default.asp?ru=587> [11.01.2013.]

Möllers, J., Zier, P., Buchenrieder, G. (2008) „Expectations, Strategies and Prospects of Farmers in View of Croatia's Pending EU Accession“. *International Advances in Economic Research*, (14), 4 : 381-394.

Möllers, J., Zier, P., Froberg, K., Buchenrieder, G., Bojnec, S. (2009) „Croatia's EU Accession : Socio-economic Assessment of Farm Households and Policy Recommendations“. Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), Vol. 48, ISBN 978-3-938584-35-4.

Munday, S. C. R. (2000) *Studies in Economics and Business: Markets and Market Failure*. Oxford : Heinemann Educational Publishers.

Neil, B. (1990) „Measuring Industrial Subsidies: Some Conceptual Issues“. OECD Working Paper, No. 75, Paris: OECD.

Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj - OECD (2001) „Competition Policy in Subsidies and State Aid“. Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs Committee on Competition Law and Policy. Paris: OECD.

Potter, C., Goodwin P. (1998) „Agricultural liberalization in the European union: an analysis of the implications for nature conservation“. *Journal of Rural Studies*, (14), 3 : 287-298.

Pyysiäinen, J. (2011) „Constructing and negotiating entrepreneurial agency - A social psychological approach to entrepreneurship discourse in the farm context“. Dissertation, Helsinki : University of Helsinki

Santos, M. J. P. L. dos, Henriques, P. D. de S., Fragoso, R. M. de S., Carvalho, M. L. P. V. da S. (2010) „Attitudes of the Portuguese farmers to the EU Common Agricultural Policy“. *Agricultural Economics*, (56), 10 : 460–469.

Švaljek, S. (Ur.) (2007) „Pristupanje Europskoj uniji: Očekivani ekonomski učinci“. Zagreb : Ekonomski institut, ISBN 978-953-6030-33-0.

Tišma, S., Samardžija, V., Jurlin, K. (Ur.) (2012) „Hrvatska i Europska unija - Prednosti i izazovi članstva“. Zagreb : Institut za međunarodne odnose, ISBN 978-953-6096-59-6.

Valdés, A. (2000) „Agricultural Support Policies in Transition Economies“. World Bank Technical Paper No. 470. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development.

Vesala, H., Vesala, K. M. (2010) „Entrepreneurs and producers: Identities of Finnish farmers in 2001 and 2006“. *Journal of Rural Studies*, (26), 1 : 21–30.

Vresk, J. (2011) "Intervju o poljoprivredi Varaždinske županije", intervju je vodila Tamara Cvrtnjak 28.06.2011. u Upravnom odjelu za poljoprivredu Varaždinske županije.

Wilkin, J. (1999) Rural Poland in the process of systemic transformation: Attitudes of the rural population towards the market, state and European integration. *Emergo : Journal of transforming economies and societies*, (6), 4 : 75-86.

Wilson, G. A. (2001) „From productivism to post-productivism and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture“. *Transactions of the Institute of British Geographers*. (26), 1 : 77-102.

Žutinić, Đ., Dekanić, M. (2010) „Uloga poljoprivredne savjetodavne službe u ruralnom razvoju Vukovarsko-srijemske županije“. *Agronomski glasnik*, (72), 4-5 : 239-260.

Tamara Cvrtnjak, mag. oec.

Faculty of Organization and Informatics, University of Zagreb, Varaždin

E-mail: tamara.cvrtnjak@gmail.com

Ksenija Vuković, Ph. D.

Department of Economics, Faculty of Organization and Informatics, University of Zagreb, Varaždin

E-mail: ksvukovi@foi.hr

Irena Kedmenec, B. S.

Department of Economics, Faculty of Organization and Informatics, University of Zagreb, Varaždin

E-mail: ikedmenec@foi.hr

**STIMULATING MORE INDEPENDENT MARKET
APPROACH: ATTITUDES OF CROATIAN FARMERS*****Abstract***

In this article we are trying to determine the attitudes of Croatian farmers towards the subsidies and their readiness for independent approach to the European market. In order to test the hypotheses, an empirical research was performed, based on the sample of 106 farmers from the Varaždin County.

We have examined farmers' characteristics, the size of their agricultural production and subsidies they received for agricultural production. We were interested in farmers' attitudes towards subsidies and their views in relation to the Croatian accession to the European Union. The results show that their attitudes towards subsidies depend on the proportion of the subsidies in the agricultural revenue. Farmers who are more dependent on the state support are not ready for the independent performance on the market. Regarding the attitudes towards accession to the European Union, Croatian farmers are afraid of uncertain future. However, respondents with greater revenues from agricultural activities were more sure of their competence for competing in the European market.

Keywords: farmers, subsidies, the European Union

JEL classification: Q12, Q14, Q18